

Канде окна серга *ойлымаш*

Онсимын чон верже гыч тарванен да шканже шке верым муын огеш керт. Ала-молан кокымшо пачашке кўзыш, кужу коридор мучко тышке – тушко коштедыш, вара уэш ўлыкө волыш. Мом гала чон шижтара – шкат умылен огеш керт. Онгышто чон четлыкышке петырыме кайык гай кыра да лўшка. Уке, араман огыл, ала-мо лийшаш нергенак шижтара.

Онсим шке палатыж деке миен тўкныш, пуйто вуйышкыжо кенета роп-п тура шонымаш толын пурыш – мўнгеш савырнен ошкыльо. Чарайол веле тапочкым сырльооп да сырльооп веле перкала...

Таче рушарня, калык эмлымверыште пошен веле: толыт да толыт гына. Коридор мучко олма да конга гыч лукмо когыль пуш ташлен. Йырваш йомшө тўсан – кўн кидше, кўн йолжо гипсыште, черле-влак эртат. Кўн гын тўжвач ончымаште корштышыжат огеш кой. «Огыни, мыйын гаяк аппендицит дене кият, - семынже шоналтыш Онсим. – Мом мый тыге, ен корштыш огеш кой вет. Теве мыйымак налаш – можо тыге чоным туржеш? Кўлан мый кўлам? Садиктак вет нигө мый декем огеш тол.»

Ялт явылген пытен Онсим, кошкышо кож гай веле кояш. Самырык годскак туйо ыле, кызыт гын лужо ден коваштыже веле кодын. Оваргыше кынервуян кужу кидше кўжгү кож укш гай веле коеш. Кидкопа коваште ночко да лавыра дене кошкен – шельшт пытен, кўчө каткалалт йоген, вуйышто ўп йырве – ярве веле кодын. Чурий тич купыр налын, шинчажат кўргышко волен каен...

Эмлымвер кўргыштө калык тугаынак шолеш. Теве вуйым ваш тушкален кок илалшырак ўдырамаш ала-мом пеш кутырат, иктаж манеш-манешымак колтат, чай. Тудынак палатыште кийыше самырык инженер деке йолташыже-влак толыныт, сумка тич кочкышым конденыт. Теве вате-марий. Изи ўдыр авадын ончыкыжо веле кўзен шинчын. Молан тышке икшывым шўдырен кондаш кўлеш ыле?

Онсим коштышжла шып калыштын да өрмалген веле: «Кўлеш – оккўлым ойлыштыт. Эмлымверыште тиде нерген мо кутырыман?» Толшо-влак койын шуэмаш тўналыш. Йолташыже-влакым ужатен, инженер палатыже могырышко ошкыльо. Кидшымат пыкше нумалеш, тыгодымак шинчаштыже тул веле йўла. Мо куан чонышкыжо пурен?

Онсим тугаынак шканже верым огеш му, тышке-тушко каштеда. Кечывал каныш жапат шумекке гына, калык лыпланыш. Тудат верышкыже пырня гай шуйнен возо. ...Кузе каласаш: Онсимын илыш шот лектын мо, уке? Сар деч ончычынак шке ялже гычак ўдырым налын. Аваже шкак путлен пуэн. Йўратен налын манаш ок лий-жап толын шуын. Еш дене илаш веле тўналын, финн сарышке поген нангаеныт. А тушто немыч-влак дене сар шогалын. Сўй пасу Онсимын капыштыже курымешлык палын коден. Финн сарыште вурс пудырго моткоч келгын тупышко пурен шинчын, врач-влак логалаш тоштын огытыл. Ночко вашеш кызытат тупваче чытыдымын коршта. Вара немыч пуля шола йолым сусыртен. Госпитальыште кыдач – покшеч ургеныт, йўра самырык ыле, йол ўмбаке шогалын, кызыт ынде шона: немыч турарак лўя гын, йол деч посна кодеш ыле. Можыч йўра веле ыле, сар гыч сусыр толшо-влакым чаманат, кугыжанышат огеш мондо.

Сар мўнгат шочмо ялыште кужун илаш пўрен огыл. Колхозышто кладовциклан пашам ыштен да нимолан огылак казаматышке верештын. Кызыт ончалмаште титакшат нимогай лийын огыл – уржам пуалтыме годым ик ўдырамаш шолып пырчым кўсенышке пыштен нангаен. Пырчым шўшмыжымат Онсим ужын, но савырнен веле шогалын: шужен пуалше ўдырамашын кидшым пўтырен кучаш чон пуэн огыл. А район гыч толшо уполномоченный чыла ужын да кагазым кушко кўлеш удыралын. Онсимым тыманмеш пўтырен нангаеныт.

Лагерь мөнгө ялыште лакемын огыл, касвел мландышке чодыра руаш вербовко почеш кудалын. Тунам шукын тыге ыштенныт. Бензопила дене лагерьыштак пашам ышташ тунемын шуын.

Ватыже кужун торешланен: ялыште шкат верым от му гын, мұндыркө кайымешке, райцентрыште пашам кычал...

- Уке, Маринко, тыште шужен колена. Тиде суртыштак ұмырнат кошарга. Вес пёртым чоґаш күлеш. Оксам чумыремат да пёртылам веле. Тушто пашалан от өркане гын, шийвундым огыт чамане маныт. Калык арам ойлаш ок тўнал, - Онсим ватыжым ұшандарен сенен. Ваче гоч котомкам кудалтен, вокзал могырышко ошкыльо. Маринко, клеткан шовыч тўр дене шинчажым ұштын, кужу жап тарванен кайыше поездым ончен шогыш.

Молан Онсим ялым кудалтен каен? Можыч, вуеш налын? А көлан? Властьлан өпке лектын? Изи годсек пален: кучемлан вуеш налаш огеш лий. Пошкудо-влак пыдалын налын огытыл да нунылан сырен? А кө тудо жапыште иктаж мутым ойлаш тоштын? Тунамат да кызытат кажныже шкеж нерген веле шона. Ала кугу оксалан көра шочмо верже гыч тарванен? А көлан окса огеш күл? Юмет веле ынде пала. Чылажат чоным витарен. Ватыж денат ик ойым муын огытыл. Йоча лиеш гын, Маринко декат чоґо савырна ыле, докан... Мом ынде ойлаш...

Леспромхозышто ыштымыж годым Маринко улыжат кок серышым веле колтен. Шкежат тудо кидышке ручкам налаш йөрәтен огыл. Кече мучко тыге товар дене лупшен ноет, кид ұнар йөршеш кая. Тўшкагудышко толын, кузе вакшышке шуйнен возаш манын веле шонет. Южышт паша мөнгө йўын почангыныт, йўшөвүя сусыргымешке кучедалыныт. Онсим уке, шкенжым кидыште кучен. Можыч, тидлан көрак илыш толкат лийын огыл? Чон тудын нимо да нигө деке пижын огыл, еґ-влак деке эре тупынь, нигө огеш күл, шкетын илен лектам, Юмо полша гын, мый чыладамат сенен кодем. Окса деч мольлан чоґышто вер кодын огыл. Ешартыш тентелан чатлама йўштө, я ночно-уто сменым товар да бензопила дене пушенге деч пушенге марте куршталаш эре ямде ыле. Шонымыжым шуктен – күлеш оксам поген ситарен.

Йўаш монь йөрәтен огыл. Пашадар кечын ик четушкым налешат, кевыт шентеке савырна да логар гыч вигак нелеш ыле. Йолташ-влакымат поген шуктен огыл. Төра-влак ончылно тореш руэн да ўчашен огыл, погынымаш годым төрштылаш монь уке, тудымат логалын огытыл. Тыршен ыштымыжлан эре гаяк премийым налын.

Тунам улыжат ик гана веле Онсимын чоґ тул гай ылыжын.

Йўдвел кенеж күчык да тыгодымак нимучашдыме поян. Июль кыдалне Онсим пелен илыше-влак эґер воктене умыр касым эртараш погынен кайышт. Сумка тич аракам, пурлаш налыч. Көн кидыште эґыр, көн – гитара, пайрем пушым шижын, чылаштынат кумыл нөлтын. Онсимым ўжымо огыл, кушко каят манын шижтаренат огытыл. Ялт шкет киен кодын Онсим, туге гунам чоґлан нелын чучын колтен – кеч уремышке лектын урмыж. Мо верчын еґ-влак тудым шкешт деч шўкалыт, могай титакым тудо ыштен? Окса верч тудо тырша гын, могай тыште языкше? Пёртым нөлтен шындаш, оралтым чумыраш, машинам налаш күлеш, тек ялысе-влак тудын могырышко көранен ончат...

Эрлашым Онсим серышым налын. Пошкудыжо Матюш возен колтен. Ньога годым пырля модын куржталыныт.

«Поро кече, Онсим. Увер-влакым от пале, чай. Илыш мемнан дене төрланен шуктен. Колхознам вуйлата Васи Степанов, тый тудым палет: Починга гыч, сарышке эше пырля каенда, так тудо сапым пенгыдын кидыштыже куча. Калык тудлан ўшана.

Ынде тыйын ешет нерген. Шылтыде гыч вигак каласем: Маринко ватет изуремышке Онтон деке куснен. Тудым титаклаш огеш лий: мыґяр ий шкетын ила. Тыйым вучен ноен. Ватетлан вуеш ит нал, тудат айдеме семын илынеже, шочшан лийынеже. Тыят чыла шўвалам да мөнгө толам ыле. Вес ватым муына. Кугунжат те вет келшен илен огыдал, чоґетым тудо савырен кертын огыл-мый тидым йолташет семын ойлем. Пёртыл, вучем! Суртет воктене куштылго чоґ дене эртен каен ом керт – она дене петырыме окнатим ужам да вигак шўмем коржаш тўгалеш.

Тыйын йолташет Титов Матвей.»

Серышым лудын лекмеке, Онсимын кумыл ялт волыш да шыде веле лекташ тўнгале: «Мый Пожвай ял посна илен ом керт мо? Юмылан тау, кид-йолем таза, мыйым ончен, шкак эше кўранаш тўнгальда. Маринко мо? Шкеж нерген монден огыл гын, чын ыштен. Мыят ўдырамаш деч посна ом код. Мыйын пиалешемат сай вате верештеш.» Шкенжым лыпландараш тыршен гынат, чонышто ласка лийын огыл. Кушко илен шуын, Маринко илыше пелаш годымак весылан марлан каен. Мом тушто ойлаш, айда, йўра... Шкежат суксо огыл, вет. Можыч, чыла тыште шўвал шындаш да мўнгў вельшке чымалташ? А тушто мом вара ышташ? Трудоднялан вуйым пышташ? Тек вес мелмундырам кычалыт!»

Ончынат уто кумырлан Онсим нимом чаманен огыл гын, ынде оксалан темдыме опкыныш савырнен. Шогалеш гын-ылыш пыта манын сут койышыжым сорлыклаш лўдын. Пелашымат муын, кум ийым пырля иленыт. Онсим ватыже мўшкырангеш манын ўшанен, но ўдырамашын мўшкыр пижын огыл. Тидланак кўра, очыни, ойырлышт: кумыл деч посна ушненыт, тугакынак йотештынат. Адакат Онсим шкет кодын.

А омо дене чўчкыдын канде окна серган у пўртым, тичмаш оралтым, кудвечыште канде тусан «Москвичым» ужын. Гараж воктене презе дене тўр капан овчаркым, лишкыж тол гын-тыманмеш пурын опта. Кече мучко йўдомо вуйжо гыч огеш лек, ушым пудыратен, пўрдеш. А мо: кузе илаш кўлешым Онсим эше тыланда ончыкта. Маринкоат эше кынервуйжым пураш тўналеш. Тек шкенжымак тунам титакла. Ўчым шукташак понен Онсим. Но кўлан? Могай пий тудын пиалжым руалтен кудалын?

Пытаргыш жапыште Онсим завхозлан пашам ыштен. Поселкышто тудлан посна пўлемым пуэныт, Онсим пачерже гыч лектынат огыл манаш лишеш. Киш да янлык гай осал завхозым калыкыште йўратен огытыл. Оза-влаклан лач тыгай завхоз гына кўлын: пашаште шкенжым огеш чамане, шкеже кўртньў пурса гае – кўпш падырашамат нигушкў ўрдыжкў ок колто.

Тыгакын пенсий мартеат илен шуын Онсим. Йўштў ночно шыже кас мучко тарваныде вакшыште киен, тўрлў вуйышко пурен. Чон кўрын, ала-кушко йоча гай шупшыш. Теве вакшыштетак каварен возат да арням шўйын киет – нигў толынат огеш ончал. Тыгай шучко ойым кожен колташ манын кынелын да изи телевизоржым чўктен. Воктене огыл чынат, илыше йўк солнен, экраныште тўрлў ен пўрдыныт. Посна Онсим ир янлык-влак нерген ончаш йўратен – чыла сомылжым кудалтен, умшам веле карен шинчын. Шкежат сонарышке кошташ тунемым шуын, ныл пийым лўмынак кучен. Телым пий-влак пўлемыштак иленыт. Эрдене Онсим складышке - нуно почешыже.

Икана шошо велеш Онсим пошырнымо гае лийын. Вуйжым нўлтале да ўпшў кож-жче шогале: шонго авапий окнашке ончен урмыжын. Уло тўням тичмаш тылзе тул волгалтарен, урем могырышко вуйжым шуен шонго пий йўсын урмыж шинчен. Онсим илышыште чыла ужын лудшў меранг лийын огыл гынат, урмыжшо пий чоным пундаш марте савырен. Онсим пийым уло кертмыж дене перен колтыш.

«Шакше ия! Пире гай урмыжеш, ну, шке вуетланак лийже!»

Онсимын омо йомо, окна деке миен шогале, кужу жап яндар шўдыран каваште ийыше тылзым ончыш. Нимучашдыме кугу да сўрал тўняште тудын нигў уке, нигушко энгерташ, нимогай куан тудын уке. Пий илыш!

Эрдене Онсим пашашке ыш лек. Урмыжшо пийым шентел чодырашке нангаен, лўен шуыш. Молыштым кўлан лийын пуэден пытарыш. Конторышто расчегым налын мўнгыж вельшке лупшале. Шочмо верышке корно кужу – поезд икмынар кече кая. Одо станцийышке волен веле шогале, туге мўшкыр йымалне шуралтен шындыш – изиш гына шуйналтын ыш воч. Пыкше медпунктышко шўлышт-шўлышт миен шуо, тушечын тунамак эмлымверышке аппендицит диагноз дене нангайышт.

Тыге мўнгў олмеш эмлымверысе койкышко логалын. Кў да кузе тушто тудым вашлиеш манын тургьжланен огыл. Вашкерак лиен шуаш манын веле понен.

Арня гыч врач-влакым мўнгышкў колташ сўрвален шуктыш. Нелым ит нўлтышт, корнышто ит чытыралт манын хирург шылтален нале. Онсим чыла дене кўнен, райцентрыште таксим тарлыш да корнышко. Шофер пожвайышке корно уке да монь манын кычалтыле.

Онсим витле тентгаш окса кагазым ончыктышат, такси оза газым веле темдале да чымалте. Уке, Онсимлан окса чарак огыл. Туге мӱнгышкӱ чон шупшеш – чонештен лектеш ала-мо. Окса тудын кӱсен тич. Лавсан костюм кӱсеныште у пачке окса кия. Теве толын шуэш Пожвайышке, Матюша деке тӱкалта, изиш коктын подылыт: коньякат, спиртат Онсимын пеленжак. Ньога годсым шарналтат, илыш нерген шомакым вашталтат. Иктаж кече гыч сурт шотыштат шонкалташ лиеш. Пурам олаште налаш гын шулдырак да йӱнанрак толеш. Эмлымверыште ик пӱрӱен дене кутыренат келшен, шергынак огеш йод. Кузе орлатым чумыра манын шукерсек шонен налын. Пелашымат верешташ гын уто огыл. Яравате-шамыч тошто гаяк, чай шотлен пытарыдымын улыт.

Машина пелкорнымат эртен. Теве тыште кугорно гыч савырнаш кӱлеш. Ужат могай лопка шоссе нӱлтен шынденыт. Шошо пӱсӱ мардеж окна вес могырышто шӱшка веле. Онсим шинчам корандыде палыме вер-шӱрым кӱтен. Теве Сепыч ял. Каймыже годым незер ял ыле, кызыт, товатат, черке села гай веле коеш: кӱ пӱртан кумда урем, мотор окна серга-влак. Пурымаште сӱрастарыме онаште совхоз лӱмым серен сакыме.

- Теве, чӱчӱй, тыйын чӱчӱй Сепыч ялет, - шофер ял кыдалне машинам шогалташ тормозым темдале.

- Уке, шоляш, мыланен эше иктаж кум менгым каяш кӱлеш, Пожвай ялышке. Колынат, чай, тыгай лӱмым.

Таксист нимом ыш пелеште, ялым кудалын лекте. Онсим пуйто самырык годсо пагытышкыже пӱртылын. Теве тиде корно дене тудым финн сарышке ужатеныт. Саде кӱкшакаште куралын, ӱден. Шога почеш мыняр мландым келын кошташ логалын. Тидыже Окылын пӱнчыжӱ. Ала-кунам тиде пушенге укшеш ӱдырамаш пикталтын маныт ыле. Ялт кошкен пытен пӱнчӱ, кӱшнӱ веле эше иле укш кодын.

Но алят пасу орол семын шога, йымалныже самырык кушкылым веле поген.

Ынде теве-теве ял койышаш. Кушко коремымат машина эртыш, куэрымат лекте. Кушто ялже? Шочмо ял олмышто шонго шоранге гына. Онсимым пуйто чонжо кӱрылтӱ...

«Волга» шукертсек кудалын. Онсим кужу жап тошто капка воктенысе турышто шинчыш. Тыште конга шоген. Пӱртолмышто арымшудо ден коржанге кушкын шогалын. Кок уремман ял ыле – ик суртат кодын огыл. Пӱрт еда мыняр весела пайрем гӱжлен, сарышке ужатыме годым уло калык урем мучко мӱгырен кодын. Пасу паша мӱнгӱ кастане ял йӱк-йӱан дене темын. Ынде, коеш, пытыше ял мучко кӱтӱм коштыктат.

Сӱмырлышӱ орлалте воктене ирыш кайыше олмалу, ломбо да пызле кушкыт. Озадыме пушенге-влак сусыр орол-влак гай койыт: ир чонан-влак тичмаш укшымат коден огытыл – чыла тодышт кышкеныт.

Тыге каргыме ялым сар годым гына Онсим вашлийын. Тунам тул да керде ял шӱлышым пытарен гын, тыштыже мо лийын. Могай осал вий тудын шочмо ялжым тыге карген...

Кужун, тарваныде шинчен Онсим, ик сигарет почеш весым шупшыш. Шапалгыше чурийже гыч шинчавӱд чап-чап мландышке чӱпчен да ӱмасше тошто шудо коклаште шулен йомын...

Капка воктене ныл куэ ойлымаш

Пөртыштö шып. Эркече урем окна гыч пура, кызыт ынде кудвече могырым пöлемым пелта. Мардеж куэ вуй-влак дене модеш. Пырдыж шагат шогалын, мыняр жап эртенат палаш огеш лий. Тошкем еда парентгым луктыт, тўшка еш коклаште йўк – йўан шога.

Арня лиеш тудо вакшыж гыч огеш тарване. Умшашке шўраш пырчылат огеш нал – ўнарат уке да кочкышат логар гыч огеш кай. Жапын-жапын тўрвым эше норта. Ушышто тошто илыш веле кодын – ончыклык нерген шонаш вий уке...

* * *

Кушкыл тыгай нöргö да вичкыж ылыч: кидышкет налат – чонан гай чытыраш веле тўналыт. Ныл куэм Илья дене нуно Быдынюк корем гыч кондышт...

Август мучаш веле гынат, куэ-влак ялт оралгеныт, ломбо укш-влак той тўсым налыныт, писте йоген пытен. Кукшо мландым тошкалат, йол йымалне кошкен пытыше лышташ-влак шыдыр-шодыр каткалалтыт. Илья ден куэм да састыкым кучен мөнгышкö пөртылыныт. Ушнымыштан тылзе гына эртен, марийже, каче гай, эше самырык ватыжым өндалашат аптыранен. Корем сангаште шочшо пызлым лывыртыш, кум – ныл йошкар орлангым күрльö. Тиде тылат, шоктыш Илья. Умшашке налаш эше пеш каске, тый шер семын шўртышкö чикте да шўйышкт саке, малине тувыретлан лач толеш. Тиде чиём дене тудо марлан лектын, вате лийын. Ятыр жап тувырым арален, кызытат иктаж – кушто пулдырышто кеча, чай. Шуко жап эртымеке уэш тиде коремышке волен коштын – палыме сўрет йомын: корем пуадашым мелиоратор-влак каргеныт, мландым пургедын пытареныт, пушентгым куклен кышкеныт...

Тунам, пызле орлангым шуялтен, шкеж деке кыжатен, Илья ватыжым шупшален... Ондакат нуно кужун өндадалт – шупшалалтыныт, жап эртымеке, тусо жапым шарналтымеке, пызле воктеныс шупшалмыже ушеш кодын...

Кунам Илья тыгыде куэ-влакым күнчаш тўнален, тудо ыш умыло: мом ыштылат, Илья? Молан нöргö пушентгым локтылат? Марийже воштылалын кидшым гына лупшале: куэр катык ок лий. Ончал, ўден шындыме гай веле кушкын шогалыныт. Чынак корем санга мучко ужар кушкыл озым гай атыланен шогалын. Шкет шогышо шонго куэ, илышыжым шуяш манын, у тукумым колтен.

Илья, састык дене изи куэм пургедын луктын, кидышкыже налын, пелештыш:

- Теве иктаж жап гыч тыгакынак шке йочам кидышкем кучем... Уке, - шкенжым тöрлатыш. – Йочам ышташ – парентгым шынден лукташ огыл. Ондак шке пöртым чонгаш күлеш. Акамын кычалтылмыжым колыштын шер темын. Мыланемже керек гынат, тыйын чонетым витарен шуктен, чай. Нўшкö күзö гай эре йыга. Тыланет тошкалашет эрыкым огеш пу. Йоча шочеш гын, кеч сурт гыч лектын курж лиеш.

Тудо марийже ўмбаке ончале да тугай ласка кумыл шочо – шокшын-шокшын миен өндак – шупшалме да пушкыдо, нугыдо ўпшыкыжö парням чыкен вуйжым туржын налме шуын колтыш. Но койыш ыш сите, одо ўдырамаш шкенжым вольнашке колташ тунемын шуын огыл. Могай мотор да сöрал тўсан марийже. Ялыште тунамат ойлат ыле: Юмо шкак тудлан марийым колтен. Шочынавак веле пиалым пуэм ыле.

Ала-можно чоным чывыштыле: тудо шыпак Илья деке шентгече мийыш да тупышкыжо кержалте. Марийже воштылын мландышке шуйнен возо. Вара нуно кукшо лышташ ўмбалне модын-воштылын почаныныч. Ноен-пўжалтын пытымеке, йўшто мланде ўмбаке шуйнен возыныч, корем вес могырышто кушшо кожер шентеке кече шичмеке гына мөнгö вельшке ошкылыныч.

Тудо кастенак ял мучаште, яра верыште кўнчен кондымо куэ-влакым пургед шынденыт.

- Тавышке вўдлан куржын тол-ян, - ватыжлан кўштыш.

Ик куэм шындымеке, Илья кидшым рок деч рўзалтыш:

- Теве тидын тура шкенап пўртым нўлтен шогалтена!

Эше кум вынемым пургед Илья. Тувырымат кудап кудалтыш. Туп кенез мучко кечым ужын огыл, телымсе гаяк ошо. Вичкыж кушкылым вынемеш рын кучаш кўштыш.

- Тор кучо. Тиде эрге лиеш. Кугурак эрге... - Йыдал йол дене пушенге йыр рокым тошкен шындыш. – А теве тиде ўдырна лиеш, - вынемым рок дене темымеке, куэ вуйым ниялтыш. – Тидыже вес эрге, - Илья, воштылын, ватыжын мушкыржым ниялтыш. Тудыжо вожылмыж дене чевергенат кайыш. Мо тушто тугайже, Юмак пўрен огыл мо?... – Саде 0 тек вес ўдыр лиеш. А? Мом шып шовет?

Улин чонышто тугай волгыдо да яндар, пуйто пиал шепкаште рўпшалтын кия. Ильялан нершовычым шуялтыш, тудо сангаж гыч пўжвўдым ўштыльў, ватыжым ик кидше дене ўндале. Ули кидшым корандыш: волгыдо эше, иктаж-кў ужынат кертеп...

Ялысе калык Ильян куэ-влакшым шўрын веле ончен коштын: у сурт олмо корем воктене логалын, ни йолын пураш, ни имнешке дене. Тудо телымак Илья пурам чонгаш вўмам погыш, кенез тўналтыште у верыште сурт нўлталтынат шогален. Тудо гутлаштак колхозышко калыкым покташ тўналыныт. Тунамак Семон шочын. Могай тургым толын шуо: кидыште шепка аза, колхоз пашашке покташ, орлатым нўлтен шуктымо огыл. Нигў деке миен энгерташ, йўдшў-кечыже йол ўмбалне. Эре сомыл да сомыл, йўра самырык лийыныт, нойымымат шижын огытыл.

Жап эркын эртен, Илья, пакчам да тошкемым ончен, шканже шке ўпкелен: корем сангапте ниможат кушкын огыл. Терысым мыняр кышкыме, а лектыш пырче наре. Илья вуйым сакен огыл, теве эрге-шамыч кушкын шуыт – вес вере у сурт чумырена.

Но шонымашыже арамыш каен: кумышо эрге веле шочын шуктен, финн сарышке почен нангаеныт. Кузе икшыве-шамыч дене канга мландыште илен лекташ.

Финн сар гыч Илья кужунлан толын огыл: вес сўй шогалын. Тулан пасуэш кужун кучедалаш пўрен огыл: кум тылзе гыч колымыж нерген шучко увер тольон. Ачаж деч посна нылымше ўдыр йоча шочон. Олюк лўмым пуыш. Кугуракше-влаклан Илья шкак лўмым пуэн: Семон, Йыван, Петыр.

Куэ-влак, лум да йўреш мушкалтын, ий еда моторештын шогалыныт. Пушенге пеленак икшыве-влак – коншудо йўре кинде дене кушкыныт. Ачашт гаяк писе, патыр капкалын, пашам йўратыше-влак. Ялыште Улилан кўранен ойленыт: икшыве-влакет тыйын чевер перемеч гай. Чынак, огыни, ойленыт.

Суртышт ял тўрышто шоген гынат, пошкудо икшыве-влак ойырлен огытыл. Семонын, Йыванын, Петырын йолташышт-влак южгунамже чонышкат шуктеныт, тунам Ули йўкымат луктын: кече мучко тыште киеда, вес верым огыда му мо! Икшыве-влак шыр-шор капка гоч куржыныт, куэ йымалне модаш пижыныт.

Икана Петыр мўгырен-мугырен пўртышкў куржын пурыш, Семон кырен манеш. Ули ўрынат кайыш: кугурак эре нигўм кид дене шуын огыл. Тыманмеш Самоным пўтырен кучыш: изиракым пыдалын, налме олмеш, шкак кид дене шуат!

- А мо тудо ачамын куэжым кўрыштеш, - санга йымач шоктен Семон. Чынак шола тўрыштў кушшо куэ йымалне иле укш-шамыч почангыныт. Нимом ыш пелеште Ули, нерым шупшын шогышо Петырым шўкале да койкышко шинчавўд йўре шунгалте. Кечывал мўнго пырчим пуалташат ыш кай: ялт ўнарже йомо. Шкенжым кўртнўб кормыжышто кучен ноен, витне, вийже шулен. Сар таче – эрла пытышаш...

Йоча-влакат куэ-влак деке шўмангыныт. Икана уржа-сорла гыч вараш кодын тольон, пўчмў касалыкым пытарашак манын тыршыш. Икшыве-влак кече мучко шкетын, шкак кочкаш шолтат, авашт толмо жаплан шокшо ўстелым погат. Капка деке веле толын шуын, Петыр пикшла куржын толеш: Ольга орва дене сусырген. Чотак логалын. Улин чонлан роп-п веле чучын кайыш. Кузе пўртышкў куржын пурымыжым шижын огыл: Юмылан тау, ўдыр таза шогылтеш. Кидышке нале, Петыр ўмбаке туран ончале-мом аватым лўдыктылат.

- Мый тудын нерген огыл, Ольган куэжым орва логалын, - рвезе шкежат изиш гына огеш шорт.

Йоча-влак телылан шкак шудым ямдыленыт, кушто сава дене, кушто сорла дене погкален, мӱнгышкӱ шупшыктеныт. Чевер шудо огыл гынат, садиктак шӱкалтыш. Кудвечышке имнешке дене пуремышт годым ик куэ тӱрым кушкедыныт. Петыр тидым каласынеже ыле. Йоча-влак кажне куэлан лӱмым пуэныт улмаш: Ольган куэ, Семонын, Йыванын, Петырын...

Эрге-влак йол ӱмбаке шогалыныт да ялым кудалтен каеныт: шкак ойым пуэн – колхозышто нимогай илышым огыда уж. Мыйын гаяк курымеш пашам веле сӱмыраш тӱнгалыда. Эрге-влак шомакшым ушышкышт пыштеныт: салтак мӱнгӱ иктыжат мӱнгышкӱ пӱртылын огыл: Семон Ижевскыште ила, кӱртнӱ корнышто ышта, Йыван ала-кушто мланде тӱр марте шуын, Петыр йӱдвел одо пӱселкышто пӱртым чонен коштеш. Ольгамат тудак тунемаш колтен: иктаж кугу школышко пура, изат-влак вийвалне улыт, чолшен сенат.

Тыге икшыве-влак шочмо пыжашышт гыч чонештеныт. Толын коштыт. Ольга чӱчкыдырак лиеда. Ачаже гаяк йошкар ӱпан, арва чуриян. Марлан эше лектын огыл, врачлан тунемеш. Каникул еда аважлан уколым эре ышта.

Уке, йоча-влаккан ӱпке уке, полшат, посылкым, оксамат колтат, телылан пуымат ямдылат, шудымат кажажлан ситышын солен кодат...

Таза гына ынде пытен, теве адакат арням вакшыште почанге. Пыкше-пыкше орва деке толын шуо, вигак шарыме олымышко шуйнен возо.

Имным сорла гыч капка воктене йолштен шогалтеныт, тудо, ала-мом тӱчен йолжо, дене млыдым чума, вуйжым рӱза.

Ули, кынервуйышко энгертен, капшым нӱлтале, куэ-влак ӱмбаке ончале. Вияш, ош коман, пенгыде укшан пушенте-влак кавашке ӱчашен шуйналтыныт. Йолвашт йочаже-влакын шуйышт воктене кечыше кудыр ӱпыштым ушештара. «Семон, Йыван, Петыр, Олюк! Кушто коштыда? Авадам тетла ала огыдат уке! Чонда шижеш гын, уке?» - уло йӱкын кычкыралме шуэш, магыре – ит магыре, садиктак шӱмбел падырашышт огыт кол.

Кудвечыште кутырымо йӱкым колымеке, Ули тудо могырышко вуйжым савырыш. Тиде Ану акай ден Макси эргыже пӱрт гыч лектыт. Пеленышт фельдшер ӱдыр. Аваж пелен Макси курык ора гае веле коеш: туге кушкын шагалын палашат огеш лий.

- Имным сорлык гыч ит колто, уке гын кудал колта. Ули акатым ит чытырыкте. Вигак врач деке пурто. Вара Семонлан, Йыванлан, Петырлан телеграммым колто. Ольгажланат пуаш кӱлеш, чай. – Ану акай лу ийлан кугурак гынат, эше таза чонан, мардеж гай веле куржталеш.

Макси кугунак аважым огешат колышт. Сорлам рудыш, сапым нале, орваште олымым тӱрлатыш. «Скорыйым» ӱжаш кӱлеш ыле, докан», - шоналтыш. Мотоцикл дене райцентрышке нангайынеже ыле, Ули тореш лиш: шинчен каяш ӱнарем уке мане. Орвашке олымым шарен, нангайыза манын йодо. Макси ойжым колышто. Ану Ули ӱмбаке леведышым шарен пыштыш. Корно вич менге веле гынат мардежыш кылмен кертеш.

Максилан бригадир деч паша гыч йодаш вереште: черле кува шкет кудыштыжо кия, сай огыл, эмлымверышке нангайышыже уке. «Скорый» каслан гынат садиктак толеш ыле, но Ану сырен гына кудалтыш: толеш але уке, кӱ пала, Ули акат мом шкетын йӱсланен кия, нангаяш кӱлеш. Ончат, колыштыт, иктаж эмым пуат. Колтат гын, вигак мӱнгеш кондо.

«Э-э, Ану акай, - Ули семынже шонкала. – Телеграммыжымак пуымо ок кӱл, але эше коленак омыл...» Шоналтенат ыш шукто, Макси сапым шупшыльо, орва чытырталын тарваныш.

Тӱр корнышко лектын шуыч, орват чытырымым чарныш, кӱргышто гына ала-можо пӱтыра, коржеш. Эше Макси тамакам пижыктыш, шикш, логарышке логалын, кокырыкта.

Ули адакат вуйжым нӱлтале, суртшым, куэ-влакшым ончале. Лышташ-влакат йогаш тӱнгалыныт, пӱрт леваш тич оралгын веле коеш.

Куптыр шүргө воктен шокшо шинчавүд йога веле, шинча вудымалте, куэ-влакат тўтыра вошт гай кояш тўнальыч. «Э-э, Илья... - Ули шып шортын кая. – Э-э, Семон, Йыван, Петыр, Олюк...»

Пошкудо-влак кувам шыпак ужатеныт, орва почеш кужу жап ончен шогеныт. Ули ялым лекмешке тетла вуйжым нөлталын огыл.

- Тпр-р-у! Тореш кид гын тореш кидак, адакат омыта рудылтын. – Макси, орва гыч төрштен кынелын, имне ончыко куржо. – Ну, кузерак вара, чыташ лиеш мо? Больницыште тыманмеш йол үмбаке шогалтат. Палет, чай, корнышто омыта рудалтеш гын, вашкен мөнгышкө пörтылат маныт.

Рвезын поро шомакшым колымеке, чонжыланат ласкан чучо. Имне, коремым эртен, тайылым күзыш, Ули уэш вуйжым нөлтален да кужу жап капка воктенысе куэжым ончен кийыш. Ныл куэ озаштым вуй рүзен ужатеныт...

Окыль ойлымаш

Самырык ўмырымат Окыль шкет эртарен. Матвуй марийже сарыште йомын, тетла тудо марлан каен огыл. Моло семынак пўнгерыште чодырам руэн, ўшкыж дене пырням шупшыктен. Икана тыге ўшкыжым кычкен, кўжгў сорымым лукшыжла кенета шинчажлан шем волченчыла койын колтыш да тунамак тўня пычкемжалте. Кылмыше куэ укш, ўшкыж тўкыш пижын, Окыльын шинчажым шўтымешке лупшалын. Коло кандаш вияш пелесоқыр яравате кўлан кўлын. Пўрсьен-влак суртшым ончен коштыныт, ушнымо нерген ойым луктын огытыл...

Шонгемешкыже тыгакынак турня гай шкет илен тўча ыле, докан. Можыч, пиалешыже иктаж поро ен лектеш да пўртышкў пурта ыле. Колта вет вучыдымын южгунамже Юмо пиалым, ик поро пагытыште ен деке шыпак шентел капка гыч толын лектеш. Окыль гына шке пўрымашыжым вучен шуктен огыл.

Ик эрдене, сар чарнымеке, урем капка почылт кайыш, ала-кў шылде-шолдо пўртончыл гоч эртыш – Окыльын чонлан шроп-п чучын колтыш, шўжаржын марийже Йогор пурен шогале. Йолыштыжо хромовый кем, ўмбалныже кўрен плащ, вуйыштыжо шляпе. Ялт кугу тўра гае коеш. Вученат – шоналтенат огыл венгыжым шке суртыштыжо ужаш. Можыч, Олюк изи ўдырышт дене иктаж энгек лийын кудалтен?..

Йогор молан толмыжым шуйкалыдеак каласкален пуыш.

Сар шогалме деч ончыч заводышто пашам ыштен. Туштак Маринам вашлийын. Сўй пасу гычат тичмаш толын, тушман пулят, шучко озырканат тудым логалын огыл. Иктаж ўшык верым муын, чай...

Мыняр илат – садиктак Окыльын чонжо венгыж деке пижын огыл, молан тыге – шкат каласен огеш керт. Йогорын шинчаончалтышыжак келшен огыл, келгын шинчыше тыгыде шинчаже ен ўмбаке тура ончен огыл, эре пўрдын, ала-мом кычалшыла койын. Пўртыштат кажне лукум гаяк шерын, вискален кўтен. Йолым кудагде пўлем мучко неле кемже дене келын коштын. Окыльын, венгыжын ночко, лавыран кышажым ончен, чытыдымын шыдыже лектын. Ну, мом ыштет, поктен от лук вете, йўра, кидше ок воч, почешыже ўштын налеш...

- Теве тыгай паша, Окыли ентай, Марина дене ме ўжына тыйым олашке. Сита шкет илен почангынат, нимом сайым ужын отыл. Мыланнат азам ончышо кўлеш. Олюкшо азажак огыл, садиктак шкетшым от кодо. Яслыште верым муаш манаш веле – марлан кайымешкыже вучен от шукто. Да эше... Марина адакат мўшкыран. Чонемым ала-можо шижтара – эрге шочеш. Тудымат вара ончаш кўлеш лиеш. – Йогор ўстел коклашкат шинчын. Окыль венгыжлан пўртйымач шолтымаракам луктын, ончыкыжо ик атым темен шынден. Шкендычын вет, кушко чыкет. – Мый завкомышат коштынам. Тушто черетышке возышт. Кунам яслыште вер лиеш – Юмет пала веле маныт.

Колыштеш Окыль венгыжын шомакшым да шонкала: шкет илен толашен нимо сайымат от уж. Колхоз паша пытыдымын, чон лекшашла ыштет гынат яра трудодня деч молым от верешт. Йўра тудо эше шкетын, икшыван – шамычжлан туге толам – каласенат мошташ огеш лий. Шке суртымат кучаш койын ўнар йомеш. Тельлан пуат, кормат кўлеш. Имне колхозышто кодын огыл, ўшкыжым кычкен каяш – чонетым витарен пытара: ўскыртшо пура гын, кеч-мом тый ыште, кушко шона тушко шўдырен нангая. Тельлан олташ укшым шупшын ситарен, паренгымат кушко годымак луктын шуктен. Моло семын ночко паренгым пўртйымаке оптен огыл.

Чыла тидым шоналтыш Окыль да кумылжат тодылто – курымеш мо ынде тыге имне семын илен тўчаш. Пўрсьен деч посна... Ни чаманыше, ни пыдалын налыше уке. Венгыже ыш уж манын, конгадўрышкў кайыш, ончылшовыч лукшо дене шинчажым ўштыльў. Вара йошкаргыше шинчанак Йогорлан пошкудо-шамыч деке тений пазарыште паренте мыняр акаш пален толам манын кудвечышке ошкыльў.

Олаште Окыль улыжат кок гана веле лийын. Икана Матвуйым сарышке ужатыме годым. Вокзал тич калык, шортыт, гармоньым шоктат, ўндадалтыт. Окыльат Матвуйын

онгышкыжо вуйжым пыштен утен каен шортыт. Кызытат эше Окыль шинчавүдшым шарна... Ойган неле поезд шүлышт-шүлышт тарваныш, тудо марийже деке пижын веле, ойырлен огеш керт. Паровоз шүшкалтыш, Матвуй поезд почеш төрштален куржо.

Кызыт южгунам умыр кастане паровоз шүшкымö йүк тышкат солна, тунам Окыльын чон тунамсе гаяк лүшкаш, чытыраш тўнгалеш. Матвуйым пытартыш гана ужам манын чонжым ала-можо шижтарен, санденак колышым ужатыме семынак шогалде, уло йүкын шортын.

Йöратен мо Матвуйым – кызыт ынде йöсö каласаш. Ушыштыжо гын марийже нерген волгыдо да поро шарнымаш веле кодын. Пушкыдо чонан ыле Матвуй, лач кутыраш веле кугунак йöратен огыл. Окыльжат тыгаяк, уто шомакым тудын дыч от кол.

Вес гана олашке Йогорын пöртсийышке миен. Тунам нунылан у пачерым пуэныт, Олюк үдырыштым лач тунамак тынеш пуртеныт. Чонан нумалтышым Окыль кидышкыже налын, аза шортмымат чарнен, шкеж деке шыман кыжатыш – кумылжат тодылто.

Вокзал гыч у пачер марте Окыль трамвай дене каен. Кас касат огыл, уло ола тул дене волгалтын. Тўжем тулан ола, венгыжын пайрем кумылжо Окыльын чонжымат тарватеныт да кумылжымат кўзыктеныт. Пöртсий шот дене, сайын эртен: шер темеш кочкын – йўыныт, мутым вашталтеныт. Иктаж-мом осалым шонен пыштеныт манын чонжат шижарен огыл: Юмылан тау, тудымат жаплыше уло.

Молан тыге кумылзак лийымышт нерген Окыль вара гына умылен шуктен. Мönгышкыжö каяш тарванымыж годым олашке илаш куснаш кумылжо уке мо манын йодыч, Олюкым нигö дене кодаш... Ой, уке-уке, кидшым веле лупшале тунам, тиде нерген кутырманат огыл! Суртым петырен кодаш лишеш мо! Казажым, чыве – комбыжым кушко чыкаш?

Тиде мутланымашлан талукат лишеш. Пöртылмö мönгö каласыме ойышт ушышко пура ыле, вара мондалтын. А тебе кызыт көнен.

Волькым, арверым Йогор кок кечыште тышке – тушко ужален кышкыш. Пöртым налше ыш лек, калык нужнан илен – кече эрта да и йöра. Пöрт окнам онга дене кырен шындышт: сурт ялт сокыр лие. Окыльын чонлан йöсын чучын колтыш: сар деч ончыч Матвуй шке кидше дене нöлтен шогалтен ыле. Кугужак пöрт огыл – вер ситышын лийын. Сай, весела верыште марийже орлатым чумырен ыле. Окна сергам сöрастараш Матвуй лўмын канде чиям ола гыч конден ыле...

Тыгеракын Окыль олесе майра лийын. Венгыж дене Марина пашашке лектын каят, тудо кече мучко сурт коклаште. Оза-влакын ой эрденак окса шумлык тўнгалын, малаш вочмо годымат тудын денак мучашлен. Окыльан ты шомакым колышташ йöндымат лийын. Вара тунемын шуын: кушко пурен – олесе илыш тугас, очыни.

Уло шўм шокшыжым Окыль изи чонан кумалтыш – Олюклан пуэн. Вара Йогор суртышко эргым кумал пуртыш. Окыль ужар азам шке шочшыжла йöратен шынден. Матвуй лўмым пуынеже ыле. Вене тореш лийын: могай тушто эше Матвуй, Александр, Саша илеш! Олексан гын тек Олексан лишеш – Юмо таза чоным гына пуыжо ыле.

Йогор шке оралте нерген мутым тарваташ тўнгале. Шонгемешке вучет гынат, у пачерым налын от керт. Окыль вене мом каласынеже манын тогыдаен шуктыш: тудын пöртшым пужен, тышке кондаш шонен пыштен улымаш. У суртлан Йогор верымат ойырен налын шуктен, оралтым веле нöлтен шогалташ кодын.

Кенеташте огыл гынат, тиде ой денат көныш Окыль. Тыге нелын чумырымо пыжашым шалтатен опташ неле, но мом ыштет: еш кушкеш, вер уке. Вес кенезым кок машина дене Окыльын пöртшым конденат кудалтышт. Пöрбен-шамыч тыманмеш у верыште тудым погенат шындышт.

Ынде Йогорын шонымыжо шукталте: оралте шондык гай, пакча, шенгелне монча, вўташте кок сöсна. Окыльын ынде сомыл шўй дангыт. Эркече денак кычелеш, ешым пукша, волькым сомылым төрлата, ончет кечывал кочкышымат погаш кўлеш. Тыгодымак пазарышкат савырыныман, тувыр-йолашымат шўялтыман...

Шиженат шуктен огыл кузе кок икшыве кушкынат шогалыныт. Окыльлан нунын деч шерге айдемжат тўняште лийын огыл, нимучашдымын йöратен да чаманен. Тидлан көрак, можыч, таза чонан, пенгыде кап-кылан кушкыныт.

Йогор подылаш огеш тўнал гын, ылыш радамынак эрта ыле, чай. Кас еда вене арака пушан толын пура да вигак шургаш. Коклаштышт вурседылыт гын эше йёра, вате дене марий коклаште ала-можат лиеда. Уке, шол, Йогор Окылым «арамлогар», «коя пырыс» манын лўмдедаш тўналын. Кочо мутым чыташ веле вет. Ваштареш мутым луктын пелешташ тоштын огыл. Моло кува-шамыч гай пенсийымат Окыль налын огыл. Пел курымым Йогорын сурт коклаштыже тыршен – могай тушто пенсий. Кём титаклаш?

Йўшөвеш веле куктыштеш гын, йёра, кугун вуеш ок нал ыле. Шонен коштын да орвуян пелешташ аптыранен веле, коеш. Шўжаржат пыдалын огеш нал, Олюк ден Сашат шинчаштым веле корандат. Теве тыге тарзыла толаше – садиктак подышко пурдымо ёрдыжлу гаяк кодат.

Кодшо арнян Окыльлан кудло ий темен. Ёстелым погыш, могай гына чесым ыш ямдыле. Пошкудо вате-шамыч погынышт, кё мом кертыв кондышт. Икте кум метр пеледышан ситцым пёлеклыш. Ен-влак саламлышт, шке ешыже... Олюк ден Саша ала-кушко каен йомыч, Йогор эр годсек шёрлен огыл. Марина гына ёстел коклаште, тудыжат пуйто вўдым подылын, пелештыде шинча. Руш ўдырамаш-влак Окылын одо тувыржым кучылтыныт, вуйыштым рўзен-рўзен моктеныт. Ондак пёрт коклаште ўмбакыже шулдакан платыв сака да кече мучко тавыштеш ыле. Таче, самырык годсо жапым шарналтен, тошто одо тувыржым чиен.

- Акай, кузе тылат одо тувыретше келша! – конгадўр гыч пайрем вургеман Окылын лекмыжым ужын, Маринат ёрмалген кайыш. Шўжарже олаште илен ёрден шинчын, то иктыже, то весыже коршта.

Касвелеш Йогор помыжалте, шўргыжё малымыж дене шўргыжё оварген, шинчаже йошкарген, пырыла веле кўта. Ёстебалне чесым ужын веле шуктыш да тўнале... Чыла тиде мыйын, його пырыс, тыйын тыште нимо уке, эше еным поген шынден! Чыла кумыктен шуэм! Кертмыжым толашен нале...

Окыль йўдлан пошкудо ўдырамаш лектын кайыш. Йўдвошт пырче омым ыш ыште. Вакшыште пёрдынак эртарыш. Кушко пурет да мом ыштет? Нигёлан луктын пелешташат уке. Матвуйжо ила ыле гын... Ох-хо-хо-о...

Шукерте огыл Матвуйым омыж дене ужын, пуйто окна сергам чиялта. Ала-молан шке окнажым огыл, а пошкудо Митканым веле. Вара ойла: Миткат сарыштак йомын, Веня эргыже окна сергам чиялтен пуаш йодо, урем дене коштмо гоным эре тендан окнадам ончен каена манеш. Веня тыйымат моктен пелештыш: Окыль кокам огыл гын, шужен колена ыле, тый пеш польшенат манеш... Ёнде мый нунын суртышышт илем, тыйже вет мемнан пёртнам пужен нангаенат...

Ёрдене помыжалтмеке, кужу жап Окыль шканже верым муын огыл. Чон чытыдымын шочмо вельшке шупшын. Но кё тушто тудым вуча, кёлан тудо кўлеш?

Ёрлашым вургемжым погалтыш да корнышко. Йогорат, шочшыжо-влак ик шомакымак ышт лук. Марина уке ыле...

Каслан Шурашкат миен лекте. Корно лавыран, тыгыде йўр шўведа, мардеж лупша. Тудын сурт олмышто нигё оралтым нёлтен шынден огыл. Капкаментге-влак йёрлын огытыл, тайненыт веле. Венян пёртшё тугакынак кум окна дене уремышке лектеш. Окна сергаже канде чия дене чиялтыме.

Шыже йўштё мардеж кёргышкё вошт шуэш, вишкыде пальтожым кушкед шушашла лупша, теве-теве Окыльжымат мландывач нёлтал налешат, кошкышо лышташла пўтырен нангая.

В.Яналов кусарен